

NA OBISKU PRI ZAMEJSKIH SLOVENCIH

Po skoraj triurnem čakanju v noči in dežju ter po hudi in upravičeni jezi na prevozniško podjetje je končno le prispel avtobus, da nas popelje profesorje slovenščine ljubljanskega okraja na našo peto ekskurzijo. Prejšnja leta smo obiskali literarno zanimive kraje v osvobojenem delu Slovenskega Primorja, nato na Dolenjskem in v Beli krajini, potem po Štajerskem in Prekmurju, lansko leto smo preromali Koroško od Zilje do Mežiške doline, letos pa smo se namenili in kraje na zahodnem robu našega narodnega ozemlja od Kanalske doline do Tržaškega.

V zgornji Savski dolini so se že obetajoče svetlikale zvezde, na obmejnem bloku v Ratečah, kjer smo kar v avtobusu čakali svita, pa so nas spet zagrnile sive, vlažne megle. Vendar smo se iz Fužin mogli, ne da bi bili deležni padavin, ob penečem se gorskem potoku povzpeli do obeh temno zelenih Belopeških jezer pod veličastno severno steno Mangarta. V tem nepokvarjenem in zatišnem okolju se začenja in končuje Kristanov psihološki roman Pertinčarjevo pomlajenje, ki po tehniki (sanjski okvir) spominja na Mencingerjevega Abadona. V Fužinah ljudje govorijo ali vsaj razumejo slovensko, medtem ko je Trbiž, važno prometno križišče, danes docela nemški kraj, o čemer pričajo tudi napisi nad vsemi javnimi lokali. K odročnemu Rabeljskemu jezeru pod prelazom Predelom, kamor je Gregorčič lokaliziral svojo legendo in kjer v rudniku svinca delajo mnogi Slovenci, nismo šli; tudi v oddaljena Vrata na avstrijsko mejo ne bi pohiteli, čeprav je tam nekdanj koroški vojvoda Bernard Šponhajmski po slovensko pozdravil pevca Ulriha Lihtenštajnskega, če nas ne bi tja poslali — iz Trbiža — plačat cestnino.

Ko smo spet nadaljevali s potjo v začrtani in naravni smeri in je začelo po malem sijati sonce, nas je obšla dobra volja, zlasti ko smo v krajih Zabnice, Ukve in Ovčja v a s spet začuli domačo slovensko besedo, koroški ziljanski govor, žal samo iz ust nad trideset let starih ljudi. V vseh treh krajih delujejo duhovniki, doma iz Beneške Slovenije, ki vsaj del cerkvenih opravil opravljajo v materinščini. Kljub temu se mladi rod vztrajno potujčuje, in sicer po zaslugi italijanske soles in nemških letoviščarjev, ki zahajajo v te kraje. Na Višarje, kjer sta nekdanj službovala Majar Ziljski in Ksaver Meško in kamor te danes v nekaj minutah popelje vzpenjača, zaradi slabega razgleda in pomanjkanja časa nismo šli. Pač pa smo v Ovčji vasi obiskali grob Prešernovega brata, župnika Jurija, ter uživali mogočne lepote doline Zajzere pod orjakoma Višem in Montažem, kamor je tako rad zahajal Julius Kugy. Kanalska dolina, ki je bila pred prvo vojno za Avstro-Ogrske še prav tako izrazito slovenska kot sosednja Ziljska, a so za fašizma in nacizma pred drugo vojno iz nje dobršen del slovenskega življa izselili, ima danes razen v omenjenih vaseh le še redke Slovence; zadnje srečamo v Lipalji vasi, menda trideset po številu.

V Pontebi smo zavili proti jugu v divjo Železno dolino, kjer si pod strmimi pobočji Julijskih in Karnijskih Alp utirajo pot le mrzla reka Bela, asfaltirana cesta in drzno speljana železnica s predori in mostovi. Pri naselju Rezijuti smo končno krenili proti vzhodu v čudovito lepo, a gospodarsko revno dolino Rezije, ki jo proti ostalim Slovincem zapirajo visoke gore, Kanin in Mužci, ter je dostopna le z omenjene furlanske strani. Prav ta osamljena in obrobna zemljepisna lega je povzročila, da so se v Reziji obdržali docela svojevrsten in komaj razumljiv govor ter stare ljudske pesmi, plesi in običaji, zaradi katerih so dolino obiskovali in proučevali številni učenjaki, zlasti poljsko-ruski jezikoslovec Baudouin de Courtenay. Naša skupina, ki je šela nad 40 ljudi, se je pomudila v dveh slikovitih rezijanskih vaseh, kot orlovsko gnezdo pripetih v breg, v Ravenci in Solbici, ter navezala pomenek z domačini, ki so dobri in ljubeznivi, a nezaupljivi in vase zaprti. Južnjaški tempo, zamolkli samoglasniki, vokalna harmonija, aorist in imperfekt, posebno štetje, številni romanizmi so značilnosti njihovega dialekta, ki je precēj različen od ostalih beneškoslovenskih, zlasti pa od slovenskega knjižnega jezika. Dasi smo se pomenkovali z ljudmi predvsem zato, da bi kot slavisti prisluhnili njih govoric in jo poskušali doumeti, ter se hoté nismo spuščali v nacionalno politične zadeve, so nam bili karabinjerji kmalu za petami, spraševali so nas po namenih našega potovanja, terjali od nas potne liste in očitno kazali politično nestrpnost; tudi kasneje, v Čedadu, so nas zasledovali in gnjavili, in sicer kar sredi obeda v italijanski gostilni, ter tako delali prav slabo reklamo za italijanski turizem in demokracijo.

Po krajših postankih v Pušji vasi in Huminu, kjer smo si ogledali tamkajšnje umetnostno-zgodovinske spomenike in koder se je v vsej svoji neizmernosti pred nami odprla Furlanska nižina, ter skozi vrsto manj znanih naselij, ki so nekdanj ob robu nižine tvorila langobardski limes, smo dospeli pozno popoldne v mesto Čento. Od tam smo pohiteli po ozki dolini reke Ter do slovenske vasi istega imena, ki se je pod zelenimi pašniškimi pobočji Laneža in Mužcev kovala v zahajajočem soncu. Govor terskih Slovencev je razumljivejši

od rezijanskega in je seveda pristno slovenski, čeprav ga je Baudouin de Courtenay zmotno imel za sorodnika čakavske hrvaščine, kakor je v Rezijanih videl potomce Rusov in celó Hunov. Tudi v Teru smo v pomenku z domačini spoznali, da je skoraj stoletno življenje pod Italijo opravilo svoje: slovenska govornica, seveda narečna, je še vsepovsod živa, neprebujena pa je njihova narodna zavest: večina ljudi je nezavednih ali preplašenih, nekateri pa so tudi oportunisti ali še kaj hujšega. Prav hudo nam je bilo, da se zaradi pozne ure nismo mogli povzpeti na Brdo, največjo vas Terskih Slovencev, zlasti pa, da nismo mogli obiskati še dolino Krnahte in njeno glavno naselje Tipano, ki pa za avtobuse ni dostopna preko divje romantične Viskorše, ampak le po asfaltni cesti iz nižinskih Nem.

Drugo noč smo prespali v modernem, a dosti cenenem hotelu v Vidmu, ki kaže veliko bolj mestni značaj kot n. pr. naša Ljubljana, dasi je po številu prebivalcev od nje za polovico manjši. Tu je preživel večji del svojega vsestransko plodnega življenja, kot profesor na gimnaziji in v bogoslovju predaval razne predmete, zlasti filozofijo, odkrival v mestnem arhivu stare slovenske listine in v pokrajinskem zboru zagovarjal pravice svojih rojakov Ivan Trinko. Naslednje jutro smo se povzpeli na videmski grad, od koder nam je pogled segel preko Furlanske nižine do hribovite Beneške Slovenije s Kaninom, Matajurjem in Krnom v ozadju.

Po gladkem asfaltu smo nato odbrzeli v Čedad, staro zgodovinsko mesto, ki ga je ustanovil Julij Cezar (Forum Julii — Furlanija), kasneje pa je spadalo pod oglejske patriarhe. Spore in boje med goriškimi grofi in oglejskimi patriarhi oziroma med tolminskim gradom in čedadskim kapitlem obravnavajo nekatera Bevkova in Pregeljeva dela: trilogija Znamenja na nebu, roman Plebanus Joannes. V Čedadu, Vidmu in Gorici se dogaja, seveda v novejšem času, tudi Erjavčeva vzgojna povest Ni vse zlato, kar se sveti. V mestu, kjer ob tržnih dneh še vedno živahno zveni beneškoslovenska govornica, smo si ogledali tudi sloviti Hudičev most, ki se v dveh lokih pne visoko nad Nadižo.

Beneška Slovenija, ki se širi v obliki alpskih dolin in predgorij za mestom, je siromašna deželica; konservativno poljedelstvo in živinoreja, nekoliko naprednejše sadjarstvo in pomanjkanje sleherne industrije prebivalcev ne morejo preživljati; zato odhajajo v zahodne države na sezonsko delo ali pa se tja izseljujejo za stalno, tako da je emigracija zavzela v zadnjem času že nevaren obseg. Politično so Beneški Slovenci živeli sprva pod oglejskimi patriarhi in beneško republiko, obojim so varovali severovzhodno mejo in zato uživali precejšnjo upravno in sodno avtonomijo (glavna skupščina njihovih zastopnikov je zasedala pri cerkvi sv. Kvirina); ko so se kasneje, l. 1866, odločali za mazzinijevsko Italijo ali reakcionarno Avstrijo, so v spominih na nekdanje svoboščine glasovali za prvo. Toda Italija jim nikdar ni priznala in dala slovenskih uradov in šol, materinščino so gojili le doma in v cerkvi, dokler je za fašizma l. 1933 niso preganili tudi iz cerkva ter zaplenili slovenske katekizme in molitvenike. Tudi po tej vojni je ostala Italija do Beneških Slovencev brezčutna in brezobzirna, mirno gleda njih gospodarsko revščino in emigracijo ter vsepovsod po vaseh zida šole in vrtnice, ki služijo potujčevanju domačih otrok. Slovensko besedo čislajo nekateri narodno zavedni duhovniki, ki jih je v Vidmu vzgojil Trinko, laične inteligence razen potujčene ni; za slovenske kulturne, gospodarske in politične pravice se odločno poteguje tudi v Vidmu izhajajoči štirinajstdnevnik Matajur; na krepitev slovenske zavesti ugodno vpliva še mali obmejni promet, ki je med Kobariškim kotom in Nadiško dolino zelo živahen.

Iz Čedada smo krenili z avtobusom do Sovodenj in Čepletišč, od tam pa nadaljevali peš po novi cesti mimo kostanjevih host in sončnih senožeti na Trčmun, naselje na obronku pod Matajurjem, rojstni kraj Ivana Trinko, pesnika in znanstvenika, ki je seznanjal svet z Beneško Slovenijo in je bil buditelj in vodnik. Tam smo pokramljali z njegovimi zavednimi in gostoljubnimi sorodniki, zlasti nečakom, zgaranim kmetičem, ki je zadnjo vojno prebil v nemški internaciji. Sloveščina tega dela Beneške Slovenije je povsem razumljiva in najbolj čista, tudi brez arhaizmov, govorijo jo pa spet le predvojne generacije; mladini je že italijanska šola sugerirala izgovor, podoben vindišarski teoriji: »Io parlo soltanto italiano e dialetto, ma non sloveno.« Mimo stisnjenih vaških hiš ter skozi siromašne vinograde smo se povzpeli na pokopališče (ki neverjetno spominja na Gregorčičevega Sv. Lovrenca) in se poklonili velikemu pokojniku.

Popoldne smo iz Čedada skozi Špeter s košatim učiteljiščem — potujčevalnico — poleteli še v rodovitnejšo Nadiško dolino. Obiskali smo znamenito Landarsko jamo s starinsko cerkvico Sv. Ivana v čelě (čelò = skala), kamor so se predniki Beneških Slovencev zatekali pred sovražnimi napadi in kamor je Aškerc postavil svojo romanco Atila in slovenska kraljica. S ceste na Landar smo zrli na niže ležečo vas Laze, kjer je pokopan pred leti umrl narodno zavedni duhovnik Anton Cuffolo (Kofol), ki je Bevku služil za glavni model pri oblikovanju Kaplana Martina Čedermaca. Ta roman slika položaj

Beneških Slovencev l. 1933, pisan je psihološko globoko in kompozicijsko pretehtano ter ga moremo ne le po idejni pomembnosti, ampak tudi po estetski kvaliteti postaviti ob stran Cankarjevemu Hlapcu Jerneju.

Šele pod večer smo se, bogati vtisov in občutij, preko Krmina napotili v Gorico in prenočili v znanem slovenskem gostišču. Naslednje jutro smo se povzpeli na stari grad, si ogledali potek nenavadne meje, ki s treh strani oklepa mesto, ter tesne in mračne ječe in mučilnice, kjer je preživljal svoje zadnje dni vodja tolminskih puntarjev Ivan Gradnik, med prvo vojno pa bil zaprt njegov soimenjak pesnik Alojz Gradnik. (Ta drugi tolminski kmečki upor sta leposlovno obdelala Alojzij Remec v Velikem puntu in Pregelj v Tlačanih ozir. Tolmincih). V mestu nas je med številnimi znamenitostmi iz slovenske kulturne zgodovine zanimala zlasti Gregorčičeva smreka na Katarinijevem trgu, kjer je nekdanj stala pesnikova hiša, na pokopališču zunaj mesta pa zapuščena grobova naravoslovca in pisatelja Erjavca ter politika iz dobe taborov dr. Lavriča, ki jima je v edini živi okras simbolično trpka bodljika. Kakor Celovec v šestdesetih letih preteklega stoletja, tako je bila Gorica pred prvo vojno malone slovensko kulturno središče: tu je delovala Gabrščkova založba, izhajali so časopis Soča ter reviji Naši zapiski in Veda.

Iz Gorice nas je vodila pot pod robom obširne kraško tegobne Doberdobske planote, kjer smo se spomnili Prežihovega vojnega romana in znane Jerebove žalostinke. Preko Furlanske nižine, letos močno prizadete po suši, smo dospeli v zgodovinski Oglej, nekdanj cvetoče rimsko mesto, ki so ga opustošili Huni. Iz Ogleja je znaten del Slovencev prejel, ne vedno prostovoljno, krščanstvo, o čemer piše Bevk v povesti Umirajoči bog Triglav. Podrobneje smo si ogledali veličastno baziliko z njeno arhitekturo, mozaiki in freskami, čeprav nas je odbijalo večkratno pobiranje vstopnine. Za oddih smo nato poleteli še v sosednji, na lagunah se razprostirajoči Gradež, svetovno znano kopališče, ki pa zanj ne bi zamenjal nobenega od naših mnogo slikovitejših letovišč ob vzhodni jadranski obali.

V Trstu, kjer se je Trubar navzel protestantizma, Levstik bil tajnik Slavjanske čitalnice, Kristan urejeval Rdeči prapor, Kvedrova pisala v Slovenko, Kette služil vojake in snoval pesmi, Cankar večkrat predaval delavcem, smo se mudili poldrug dan. Pri ogledu mestnih zanimivosti sta nas najbolj pritegnili monumentalna stavba Slovenskega kulturnega doma, nadomestilo za po fašistih požgani Narodni dom, katerega dokončno izgradnjo oblasti že dolga leta namerno zavlačujejo, ter svetla in zračna stavba Slovenskega dijaškega doma, opremljena s sodobnimi prostori in obdana z zelenim parkom. Vsaj toliko kot mesto nas je zanimala njegova slovenska okolica od zavedne Doline preko mučeniške Bazovice, razglednega Repentabora, Grudrove Nabrežine, Rebulovega Šempolaja do romantičnega Devina. Kakor nas je radostila sproščena, vedra in pojoča govorica tržaških Slovencev, ki so sami od sebe pristopali k našemu avtobusu, tako so nas grenila številna nova naselja istrskih beguncev — esulov, ki jih država načrtno gradi zlasti v devinsko-nabrežinski občini. Toda čeprav nas je ob slovesu od Trsta, svetlikajočega se v morju nočnih luči, navdajala zaskrbljenost ob pojavu rastočih italijanskih naselij, politične razcepljenosti ali narodne brezbriznosti Slovencev, številčnega nazadovanja naših učencev in dijakov itn., nam je bila vendarle v prijetno zadoščenje zavest, da v istem Trstu danes ustvarjata pisatelja Boris Pahor in Alojz Rebula, ki v formi sodobnega romana in novele z vso notranjo prizadetostjo obravnavata problematiko rodnega Trsta ter sta se s Cirilom Kosmačem, Ivanom Potrčem in Benom Zupančičem uvrstila med najpomembnejše predstavnike slovenske povojne proze.

Profesorji slovenščine iz ljubljanskega okraja so si na ekskurziji ogledali pokrajinske podobe zahodnega roba slovenske zemlje, se srečavali z živim in resničnim tamkajšnjim človekom, prisluhnili njegovi svojevrstni govorici in se seznanili z njegovim bolj ali manj bolečim gospodarskim, kulturnim in političnim položajem. Svoja doživetja, v mnogočem enkratno dragocena, bodo z vso potrebno toplino in odgovornostjo posredovali naši mladini, pa tudi širši javnosti, ki v nacionalnem problemu prenekaterikrat gleda preživelo romantiko, ne pa kot bi morala, perečo in žgočo sodobnost.

Joža Mahnič

NEKAJ PRIPOMB K OCENJEVANJU SLAVISTOVEGA DELA V ŠOLI

Zborovanje slavistov na Bledu v dneh 1.—5. sept. 1962 je pokazalo zanimivo sliko, kako so na posameznih šolskih ustanovah v novem pravilniku ocenili delo učitelja slovenščine na šoli. Pokazale so se velike razlike. Medtem ko večina šol priznava slavistu za njegovo delo v krožkih (literarnem, recitacijskem, dramskem) in v knjižnici določeno nagrado v gibljivi